

**[0012] HWANNEAR WURDT DE SKREAUNE 'R'
YN IT FRYSK UTSPRUTSEN ?**

I

By it neigean fan de consonanteforbiningen yn it Frysk kamen my in hele poarsje gefallen foar mei in 'r' der yn. It nuvere dêrby wie, dat dy 'r' somstiden wol en in oare kear wer net útsprutsen wurdt. Yn 'harnas' wol, yn 'tsjernharne' net; wy sizze 'forhytsje' mei in 'r', en litte dy 'r' wei yn 'forniele'.

It antwurd op de fraech: Hwanneard wurdt de skreaune 'r' útsprutsen en hwanneard net, haw ik bisocht to formulearjen, yn de forhoop, dat der reaksjes en oanfolingen op komme.

1. As de 'r' inkeld stiet (sûnder oare bylûden) it let neat: oan it wurdbigjin, intervokallysk of oan 'e' ein fan in wurd: dan is de gewoane útspraak de postdentale 'r', dy't mei tongpuntrilling makke wurdt. Yn it fierdere bisprek wurdt de hoek-'r', dy 't efter yn 'e' kiel trillet, gjin acht slein.
2. By konsonanteforbiningen falt it daelks op dat foar nimmen yn Fryslân de 'r' stom wêze sil, as dy 'r' efteroanstiet yn de forbining, it lêste part dêrfan is, dus. Dat jildt foar Anlaut forbiningen like goed as foar de Inlaut.

Foarbylden fan sokke Anlaut forbiningen mei de 'r' as lêste letter binne: brij, droech, frij, grau, kroade, pream, skries, spraek, strie, tried en wrâld.

Ta Inlaut-foarbylden kinne tsjinje de wurden: fabryk, gedrocht, saffraen, izegryn, krykrak (opfallend dat yn siktaris en siktère de 'r' mei de folchvokael wol fordwoun is sûnt it forfryskjen fan it fremde wurd), oproer, (jounskrante), (moarnspreek), estrik. In pear oantekeningen moatte hjir daelks al by:

- a. Al komt der noch in 'j' efter de combinaesje fan consonanten, dan lit de 'r' it noch net sitte: brjit, driuwe (útspr. drjouwe); 'frjemd' en 'frjeon' litte by need wol de 'j', net de 'r' slûpe; grjint, kreamke, kriuwe, preamke, priuwe (weilitten fan de *r* soe bitsjuttingen foroarjng meibringe ta piuwe), spreau = sprjou, strjitte (forl. stjitte), triedden, triuwe, wriuwe.
- b. De combinaesje 'sr' leit de Fries net. Yn Anlaut wurdt hy oars net brûkt as mei in tuskenletter: skr-, spr-, str-. By Inlaut foun ik dochs in pear wurden mei -sr-, to witten 'húsriem' en 'Israël', mar it earste sil wol as in gearstald wurd field wurde en 'Israël' is fremd.
- c. Foar -skr- en -spr- (Inlaut) koe ik oars gjin foarbylden fine as yn gearstalde wurden. Derfan dinne hjirboppe de foarbylden 'jounskrante' en 'moarnspreek'.
- d. De Inlaut kin efkes mear 'r's' forneare as de Anlaut, liket it

wol: 'omraek' en 'omreden' binne foarbylden fan -mr-. Yn de Anlaut is gjin -mr-. Mar faeks wurde dizze beide wurden dochs noch as gearsettingen field? *Wis* ôfliedingen binne bgl. 'ivrich' en 'izren', dy't de forbiningen -vr- en -zr- bringe, combinaesjes út de Anlaut net bikend.

- e. Dat de 'r' as lêste fan in combinaesje yn dizze efterlike posysje net gau út in forbining fordwynt, kin men ek merkbite oan wurden as: deldracht, divel(s)drek, paltrok, pultrum, grymgram, kontrakt, hippentrip, fitrjoel. As der tofolle consonanten op inoar stjitte, yn bgl. 'poatstrou', dan bliuwt lykwols de 'r'.

De 'r' yn Auslaut hat it Frysk net yn consonanteforbiningen; de Auslaut-r stiet altiten nei in vokael.

3. Nou bliuwt dus noch oer to bisjen, hwat der bart, as in consonante-forbining mei in 'r' bigjint. Yn de Anlaut komt allinne de forbining -rj- foar. Dêr hâldt de 'r' syn fêste wearde. Mar it wurdt oars as in forbining mei in 'r' as earste lid yn de Inlaut of Auslaut stiet. Dan wurdt de 'r' gauris stom. Hwanear, dat hinget fan forskaet fan faktoaren ôf: fan de folchconsonant, fan de foargeande vokael, fan de bitsjutting dy't it wurd hat foar de sprekker, fan it taelgefoel fan de sprekker, dat in wurd foar eigen oanrekent of as fremd biskôget en ek noch fan de affektyske lading, dy't in wurd op in bipaeld stuit hat.

4. By it yndielen fan de *folchkonsonanten* moat men útgean fan it plak dêr't dy yn 'e mûle útsprutsen wurde. Dy articulaesjebasis leit by de 'r' sels efter de toskan. It bylûd, dat ek lyk as de 'r' stim hat en likernôch itselde plak fan foarming, is de 'd'. Dat de 'r' en de 'd' wikselje, is bgl. út it Dongeredielsters wol bikend. Der seit men 'ljerre' en 'Fêre' foar 'ljedder' en 'Fedde'. Mar yn it Lyts Fr. Wdb. stiet bihalve 'liedbân' ek 'ljirbân'. Party Friezen sille 'gewurde', keardel, roerdend, reardom' mei allinne in 'd' útsprekke, wylst oaren allinne de 'r' kieze. It docht jin nou net iens sa bare nij mear, dat yn de forbining rd de 'r' as regel stom is: larderich, kardzje, gerdyn, tsierderij, gurdle (de *d* is ek fordwoun!), koarde.

By de 't', dy't fan de 'd' allinne forskeelt yn stim, stiet it krekt gelyk. Yn de forbining rt is ek de 'r' stom. Der moat by sein wurde, dat 'r' en 't' net wikselje. De 'z' hat ek hast deselde artikulaesjebasis as de 'r', mar 'rz' komt net foar!

Dêrfoaroer binne der in great tal wurden mei 'rs'. En dêrby is as regel wer de 'r' stom, fgl. marse, terskje, hoars, jaloers(k).

Nou bliuwe der noch twa bylûden oer mei in artikulaesjebasis flak efter de toskan, to witten de nasael 'n' en de 'l'. Foar beide is de 'r' stom. As foarbylden kinne neamd wurde: harne, tsjerne, gernier, toarne, nearne, ornearje en jern.

It hat der in heap fan dat wy mei de 'l' yn in grinsgebiet binne, hwant hjir by de forbining 'rl' is it hast like maklik om foarbylden fan 'útsûnderingen', as foarbylden fan de 'regel' to finen. Doch is de 'r'

stom yn: skerldoek, kerl, bûrl, horloazje (ek skreaun as haloazje), wearlich, hoarle. Yn de Dongeradielen ek by: goerlje (spr. út guolje).

Dêrmei binne we dan op de grins fan de bylûden, dy't foar de Fries 'to ticht' by de r lizze. Men soe ek sizze kinne: de boppe neamde lûden forskille sa'n bytsje fan de 'r' en hawwe dus sa'n macht oer de swakkere 'r', dat dy alhiel fordwynt, opsloarpe wurdt fan it sterkere bylûd. Dat de 'r' lykwols net altiten oan it koartste ein lûkt, biwize oergongen fan -rd- > -r-.

Nou folgje de forbinings dêr't de 'r' him steande hâldt en hearre lit: foar f, b, p, m, j, v, w, ch, g, k en h.

De forbining 'rf' komt yn it Frysk net sa faek foar yn Inlaut. As foarbylden kin ik allinne mar gearstalde wurden neame, lyk as 'modderfet'. By de Auslaut binne der al mear wurden to neamen: erf, biderf, turf, kerf, murf, nerf, (skieppe) gerf, skurf, slurf en dan it opfallende 'forwurf', dat njonken 'forwulft' foarkomt.

Foar de 'b' hâldt yn 't algemien de 'r' syn lûd wol, mar der binne dochs oanwizingen dat de 'b' makliker de 'r' assimilearet as bgl. in 'k'. (Foarbylden hjirûnder). De 'p' hat sa'n macht net oer de 'r'. Sa goed as altiten wurdt de 'r' útsprutsen foar de 'p', forb. harp(e), harpoen, harpuis, kerper, poarper, serpint, sloarpe, werpe. De posysje fan de 'rp' foar de 'rb' oer wurdt ek hjitroch bisterke, dat de lêste net yn Auslaut foarkomt, en de 'rp' bgl. yn doarp, larp, sjerp, slurp (of slurf), terp, werp (in werp reid). Ek by dizze Auslaut-forbining hâldt de 'r' syn folle wearde.

Nei de forbining 'rn' mei in stomme 'r' soe men forwachtsje, dat de 'r' dan ek yn 'rm' wol gauris stom wêze sil. Mar it is net sa. Foar de 'm' hâldt de 'r' syn wearde, yn Inlaut like goed as yn Auslaut. Foarbylden binne: m(o)armer, permantich, skarminkel, tiermje en: barm(ke), berm, foarm, wjirm. Dat yn 'harmeling' ek de 'e' wol weilitten wurdt en de 'r ml' forbining dus gjin biswier liket foar de folksmûle, wiist ek op de sterke posysje fan de 'r' foar de 'm'.

De forbining 'rj' komt bûten de gearstalde wurden net folle foar, mar dat 'kanarie' en 'merrie' wol oaneigene wurde ta 'kanarje' en 'merje', wiist derop, dat de 'r' bistanber is foar dit lûd; forb. 'marjol' en de verba op 'je', lyk as 'earje'. 'rj' yn 'e Auslaut, dat hat it Frysk net.

Foar de 'v' en 'w' hâldt de 'r' syn wearde; forlykje: 'swerve' en 'karwei'.

Nou bliuwe dan noch oer de gutturalen, de kiel-consonanten. Fan de Inlaut 'chr' koe ik allinne mar foarbylden fine yn forlytsingswurden as: erchje, mûlterchje, barchje. Yn de Auslaut wurdt de 'r' ek fêst útsprutsen, forl.: baerch, boarch, berch, darch, dwerch, erch, in ferch, gjirch (noch wol gearlutsen út gjirrich!), herberch, harch (of harrich'), warch (yn 'e Dongeradl. wurrech), liberch, march, monarch (of monark), smoarch, soarch.

By oare objekten fan taelstúdzje moat in Fries goed it forskeel tusken de twa 'g's' achtslaen. Hjir let it neat. Foar glider en ploffer beide komt de 'r' goed oan syn trekken: 'argewaesje' en 'ergerje' ûntrinne elkoar yn de útspraak fan de 'r' neat. (By party Friezen yn de út-

spraak fan de letter dy't op 'e 'r' folget *wol*). Yn de Auslaut ha wy gjin 'rg'.

De oergong fan gutturale gliders nei gutturale ploffers is sa al maklik makke. It docht jin gjin nij mear dat de 'r' ek foar de 'k', yn de forbining 'rk' dus, syn wearde hâldt. Der moat noch by sein wurde, dat de 'rk' yn Inlaut en yn Auslaut beide faek foarkomt. Neffens getalsforhâldingen dus al in sterke forbining. Mar der komt noch by dat de Auslaut -rk nei alderhande vokael stiet: forl. ark, mark, moark, merk, eark, tjirk, spjork, swurk.

Op alle boppeneamde 'regels' binne útsûnderingen; foar in 'd' of 'n' wurdt dochs wol ris in r útsprutsen, en ek binne der wol gearstallingen to finen dêr't men foar 'p' of 'k' de 'r' net heart. Mar by de forbining dy't nou komt, de 'rh' is it oars. Dêr is finael altiten de 'r' wis fan syn útspraak, ek yn gearstallingen. De foarbylden komme hjirûnder noch wol. Om earlik to wêzen moat der by sein wurde, dat de 'rh' yn Auslaut net foarkomt, en yn de Inlaut oars net as yn gearstalde wurden. Men soe dus ek de stelling fordigenje kinne: de 'rh' is gjin Fryske consonanteforbining!

5a. It hat bliken dien, dat de folchconsonant yn earste ynstânsje der oer bislist oft de 'r' stom wurdt of syn wearde bihâldt. Dêrby kin men moai skerp in grins lûke: foar d, t, z, s, n en l is de 'r' stom, foar de oaren net. Dochts binne der mear faktoaren, dy't ynfloed ha. Earst nou dan de bitsjutting fan de *vokael dy't foar de 'r' sein wurdt*.

Hjirby ha ik dan binammen it each op gearstalde wurden lyk as: skearmes, fearskipper, spierwyt, spoarbjuster, sûrstal, foarke, kuorke. It ûnderskie meitsjen is net sa ienfâldich, as niis by de folchconsonanten. Hwant (de lêzer sil it sels al fornimme) it skriftbyld spilet jin tige parten. It is my by mear as ien proefpersoan oerkommen, dat ik frege: Sizze Jo 'hierknipper' mei in 'r'? Dat it antwurd wie: 'Hieknipper? Jawis.' Dan brûkte de oansprutsen persoan it wurd in kearmannich yn in sintsje om oer syn eigen ûnwennigens hinne to kommen, En sa wierliken hy hearde it sels ek: de 'r' waerd net sein. Dêrom kin de 'noty' fan de 'r' wol yn de geast west ha, mar to hearren is de 'r' net. Om de saek noch efkes gearstalter to meitsjen, is de útspraak hele Fryslân oer lang net gelyk. Yn de Dongeradielen stiet de 'r' folle swakker as yn de Wâlden en yn de Greidhoeke. Oan it Dongeradielsters sil men it bêste sjen kinne, hoe fier't de forswakking of útholling fan de 'r' wol giet. De sprekkers fan oare dialekten sille dan healweis of sa wol in streek lûke, om oan to tsjuten hoe fier't hja noch meigean kinne mei myn Dongeradielster taelgefoel.

Krine Boelens.

HWANNEAR WURDT DE SKREAUNE 'R' YN IT FRYSK UTSPRUTSEN'?

II

5b. Nei de ôfgeande twalûden (i.^ə), (e.^ə), (o.^ə) en (u.^ə) wurdt de 'r' by Inlautforbiningen foar in consonant net útsprutsen. Dus nou is de 'r' net allinne stom foar d, t, z, s, n en l, mar likegoed foar f, b, p, m, j, v-w, ch, g en k.

It is net nedich om fan de earste groep foarbylden to jaen, omreden't dy combinaesjes al falle ûnder hwat hjir boppe biskreaun is; dêr is de 'r' al fordwoun troch de ynfloed fan de folchconsonant. Fan de twadde groep dizze foarbylden:

	e. ^ə	i. ^ə	o. ^ə	u. ^ə
f.	gearfetsje	spierforrekking	smoarfol	boerfinne
b.	kearbalke	skierbûnt	spoarbjuster	stjûrboard
p.	kearploege	spierpine	smoarpanne	fjûrpylk
m.	skearmes	wiermeitsje	spoarman	stjûрман
j.	(skearjild)	(hierjûkte)	(spoarjas)	(foerjaen)
w.	wearweide	swierwichtich	boarwetter	boerwurde
ch.	-	-	-	-
g.	leargong	hiergroei	boargat	fjûrgat
k.	skearkwast	hierkaem	spoarkaertsje	djûrkeap
h.	-	-	-	-

6. Spitigernoch is it der net klear mei staf en af in mennich foarbylden op to skriuwen. Der moatte noch wol in pear oantekeningen by.

Earst moat it nochris sein, dat *wis* eltse lêzer de 'r' net weilitte sil út alle boppeneamde wurden. It is wol de útspraak fan immen boppe Dokkum wei. Mochten der guon Dongeradelers biswier ha tsjin it weilitten fan de 'r', dan soe ik dat graech heare wolle.

By it bisjen fan de consonante-rige kin men it maklikst ûnderoan bigjinne, by de 'h'. Der steane gjin foarbylden, hwant foar de 'h' wurdt de 'r' altiten *wol* útsprutsen.

Nou efkes heger op nei de 'ch'. Dêr bin gjin foarbylden fan. De combinaesje 'rch' komt allinne yn 'e Auslaut foar; dêr hâldt de r fansels syn wearde.

Fan de 'j' binne ek hast gjin foarbylden. De 'j' yn it wurdboek is mar lyts. Ik ha sa frij west mar in wurd to 'meitsjen', as it wurdboek my net helpe woe. Sadwaende steane de foarbylden (skearjild, hierjûkte, spoarjas, foerjaen) tusken heakjes. By alle wurden soe de útspraak neffens Dongeradeler taelgebrûk sûnder 'r' wêze, tinkt my. Helendal wis fiel ik my hjir net fan, binammen by de earste twa foarbylden net. Aensens woe'k dêr noch efkes op werom komme.

Dat it fordwinen fan de 'r' hjir wier-wier forbân hâldt mei it foargeande lûd, is prachtich to sjen, as men foar dy twalûden yn it plak de brutsen foarmen set. Set men sa (u.^ə) en (u^o) of (j[^]) njonken inoar, dan komt der:

f.	boerfinne	(bu.ə'fɪr̩)	-	kuorfol	(kuor ^o f ^o l)
b.	stjûrboard	(stju.əbo.ət)	-	stjurboard	(stj [^] rbo.ət)
p.	fjûrpylk	(fju.əpɪlk)	-	fjurpot	(fj [^] r ^o p ^o t)
m.	stjûрман	(stju.əmon)	-	foerman	(fuormon)
j.	foerjaen	(fu.əja:ən)	-	foerje	(fuorjə)
w.	boerwurde	(bu.əw [^] r̩)	-	bûrwiif	(b ^u orwi;f)
ch.	-	-	-	-	-
g.	fjûrgat	(fju.əg ^o t)	-	fjurgat	(fj [^] r ^o g ^o t)
k.	djûrkeap	(dju.əke.əp)	-	koerkerinne	(kuor ^o k ^ə rɪnə)

Learsum is it forlykjen fan bûrfrou (b^uorfr^ou) mei it stedske (by.əf^ər - by^ər - byfr^ə). As immen (b^uofr^ou) sizze soe, waerd dat as

taelforminken, as krûm praet opnommen. Mar nei it ôfgeande twalûd fan de stêd *kin* de 'r' fordwine; hy giet mei hasten en bliuwt wei, ek as it twalûd forkoarte wurdt ta in (y). (byrf^ər) is ek yn it 'biskaefdste' steds like min mooglik as (b^uofr^{ou}) yn it sleauste en rauste Frysk.

Inselde dûbelde rige koe faeks fan elts twalûd makke wurde: opgeand mei 'r' njonken ôfgeand sûnder 'r': 'skjirkert' mei 'r' en 'skierketoen' dersonder. Dat de 'r' yn 'skjirkert' bliuwt mar stom is yn 'swierder' (swId^ər) en 'swierte' (swIt^ə) komt goed neffens de regel; de 'd' en 't' hearden ommers by de earste groep.

Alles kloppet..... sa lang't men net oer 'forkoarde foarbylden' stroffelt. Hwant eltse Dongeradeler sil de 'r' wol sizze yn bgl. 'learkeklomp'. 'Skearwinkel' út to sprekken as (ske.^əwInk^əl) dat mei noch hinnebruije, mar 'learwurk' moat dat soms (le.^əw[^]rk) hite? De saek is dus sa matematysk, better sein: sa simpel fonetysk net as it hjirboppe wol liket. Der binne mear faktoaren, dy't ynfloed ha. Faktoaren, dêr' t it net sa maklik fan oan to wizen is, hwer en hoefier't hja wurkje. Aensens dêr mear oer.

7. Earst noch efkes dat ôfgeande twalûd. - Der binne fansels noch twa ôfgeande twalûden yn it Frysk: (y.^ə) en (ø.^ə), mar ik ha gjin genôch foarbylden foar alle consonant forbinings dy't mei 'r' begjinne. De 'r' is dêr stom. Yn it stedsfrysk ha hja ek gjin 'r': bgl. (fy.^əp^ət) en (dø.^əp^əst).- Men soe hast sizze: dat twadde stik fan it ôfgeande twalûd, dy 'ə', dy syn skuld is it, dat de 'r' fordwynt.

It is algemien bikend dat it sprekritme yn 'e Dongeradelen hwat stadiger is as bgl. yn 'e Wâlden. In Dongeradeler nimt de tiid om in (a:) folslein ta syn rjucht komme to litten, ja, noch efkes mear: hy lit de (a:) safier útklinke, dat der in oergongslûd efteroan komt en dan heart men in (a:^ə). Noch in soarte ôfgeand twalûd dus! Hoe sit it nou, ek hjir soms de 'r', dy't fordwynt foar f, b, p, m, j, v-w, ch, g en k? Ik wol hast leauwe, dat de toan fan dizze fraech by guon lêzers net alheel frij fan spot is, mar ik weagje it der op en siz: ja! Boppe Dokkum *kin* de 'r' weilitten yn bgl. waerborch, spaerbank, waerprofeet, waerpraetsje, waerglê, spaerkas. In folsleine rige foarbylden koe'k net fine.

It sit hem dus yn de 'ə'? Nou... né, tominsten net sûnder mear. Hwant as de 'ə' allinne stiet, as selstandige vokael dus, dan *bliuwt* de 'r' foar de twadde groep: wetterfûgel, bûterblom, wetterpas, pipermûs, winterjas, sûkerwurk, bûtergeel, mosterklips. (Foar cons. fan de earste groep is de 'r' neffens de regel wol stom bgl. 'sipertse kat', pipernuten'.)

It liket my ta dat de wurdskieding fan bilang is: nim bgl. 'skearmes'. Is de útspraak dêrfan net hast (ske:j^ə m^əs)? Mei oare wurden: is it wurd net ûnderweis fan twa wurdliden nei trije? Of, noch djipper groeven: is it ôfgeande twalûd net dwaende útinoar to fallen yn twa vokalen, dy't elk yn in eigen wurdlid dominearje wolle?

Dat men by de foarbylden 'skearjild' en 'hierjûkte' fan niis, ek de 'r' wol sizze kin, komt dat hjir net fan, dat de útspraak fan (ske:j^ə-

jilt) en (hi. j^əjukt^ə) mei de op inoar stjittende 'j's jin mar min sinnicht? By 'spoarjas' en 'foerjaen' lit ik de 'r' mei alle wille wei, mar yn (spo. ^{wə}j^əa) en (fu. ^{wə}ja. ^ən) binne ek gjin op inoar stjittende bylûden.

In Dongeradeler eigenaerdichheit is, dat men hjir mear brekkingsforskynsels hat as earne oars yn Fryslân. Soe dat mei dizze 'sleauwe' útspraak fan de 'r' net birêste op deselde oarsaek? Soe de losse bân tusken beide dielen fan it ôfgeande twalûd net de basis wêze foar beide feiten?

8. It wurdt tiid, dat wy fan de fonetyske, dus frij mechanyske faktoaren ôfstappe en omsjuggje nei oare. Hwant dat 'de wei oerstekke' sûnder 'r' kin, en 'in ûrstekker' net, ja, dat moat dochs in oare reden ha, om't de fonetyske omstandichheden foar de 'r' yn beide gefallen krekt allyk binne. It is neat net slim fan soksoarte gefallen in lange rigele to meitsjen:

foarmeane (sunder 'r')	- foarmje	(mei 'r')	
foarkeamer id.	- foarke	id.	ensfh.

Men soe de regel sa formulearje kinne:

Yn in foarheaksel, of in ta foarheaksel forblikke wurd fan ien wurdliid is de 'r' stom.

Foarbylden: forfelend, forbân, forpeste, ensfh; oardiel, oerfal, foarbyld, werfine, werdoper, hwerfoar, dêrmei, hjirboppe, hjir komme.

It foarheaksel 'oar-' jowt in aerdige illustraasje: yn 'oardiel' en 'oarsaek' is de 'r' net folslein, mar 'oarloch' seit men mei de 'r'! De folchconsonanten 'd', 's' en 'l' hearre beide by de selde groep. It forskil moat dus hjir wol fan komme, dat de earste beide wurden ek foar it taelgefoel gearsettingen binne en it tredde allinne grammatikael. Hjir bislist dus net de grammatica oft in wurdliid (noch) foarheaksel is, mar it taelgefoel.

Ut de foarbylden blykt dat de 'r' stom wêze kin nei (°), mar like goed ek nei (a), (ε) of (I).

By twa wurdliiden wurdt de saek oars: de 'r' fan ûnder bliuwt, ek foar consonanten fan de earste groep, men **kin** de 'r' net misse út bgl. ûnderdanich, ûndertroch, ûnderstean, ûndernimme.

Nuver! Men soe hast tinke in 'sleauwe' útspraak to finen yn 'ûnder', om't it twadde wurdliid mar swakke klam hat. It is sa net: 'dêrlâns' hat klam, gjin 'r', 'ûnderlâns' hat gjin klam op it twadde wurdliid en hat wol de 'r'. De klam hat dus net de ynfloed, dy't men forwachtsje soe. Sjuch ek: op skobberdebonk, wikkerdewik, altiten mei de 'r' útsprutsen.

Dochs *kin* de klam wol fan bilang wêze, al is it dan secundair. Aldeberkeap wurdt om fierrens útsprutsen as (^əd^əb^ərke. ^əp); yn de omkriten heart men (^əd^əb^əke:p). Mei de klam fordwynt ek de 'r'. It sil hjir sa faeks sitte, dat de klamforskouwing de lûdfoaring fan ^ə > ^ə meibringt, en dat dy ^ə de 'r' dochs makliker assimillearet as de ^ə. Lykwols: biwiis foar dizze lêste ûnderstelling ha ik net.

9. De foargeande faktoaren, dy koe men mei de logika fan fonetyske en grammatyske oantsjittings noch bineist komme. Nou komt in faktor, der't allinne it taelgefoel mar criterium by is. To witten: de graed fan oaneigening, fan forfrysking. Is in wurd noch heal-en-heal fremd of is it al folslein oaneigene? It sil bliken dwaen dat dizze faktor de groepsyndieling fan de folchconsonanten trochkrúst. (It praefix ûnder-, hjirboppe neamd, docht dat nammers ek al.)

In mennich foarbylden út 'e earste groep (foar d, t, z, s, n of l):

fordiverdaesje (twadde r) - ordentelik, otterdoks.

sporthimd ('r' stom) - sport (mei 'r')

moartsje " - mortibus "

hartlik (sâlt) " - hartlik "

Hollandisme foar 'gol'; yn it Fryske 'hertlike lokwinsken' gjin 'r'.

ornearje, bern,

ornaris " modern, intern, ornamint

Ut 'e twadde groep (foar f, b, p, m, j, v-w, ch, g of k):

grifformeard id. - reformaesje id.

permisje " - permantich "

klearkomme " - gearkomme "

It subst. gearkomst is noch minder oaneigene as it verbum, oan de 'r' to hearren.

Oan it lêste foarbyld is al to sjen, dat hjir fine forskillen lizze. It is net: fremd of eigen, mar faek in oergong. Dy oergongstastân is aerdich to hearen oan in rychje wurden mei 'per-': persys, perseel, persint - persoan. De earste trije kin ik my mei en ek wol sûnder 'r' yntinke; dat hinget fan de sitewaesje ôf; bgl. 'Dy pear *persinten* rinte dy't we dêr fan krije, dat is ek de muoite net.'

De 'r' is stom: substanyf kreas mei pronomen en adjektyf der foar; de ynhâld is: dat bytsje; it wurd is oaneigene, neutralisearre fan bitsjutting sels.

'Hy kriget dêr persinten fan, sjuch! ' Mei 'r'. It bigryp rekkenjen, hûndertsten is noch actyf, noch libben; 't wurd is min of mear fremd.

It wurd 'persoan' sil men noch wol allinne mei 'r' sizze. Brolsma syn stedtsjers prate fan 'deuze pesoan'. Wy net.

10. De lêste (en faeks bikendste) faktor, dy't ynfloed hat op de útspraek fan de 'r' is it affekt. As in wurd affektysk laden is, dan wurdt de 'r' útsprutsen, ek foar de consonanten fan de earste groep:

d. 'Fordulde sûr!'. 'Forrdomd!'

t. 'It is in pertalen hont.' 'Hy fortikt it!'

(Mar: Dy fint aerdich? In nuver petret is it! Hjir is de earste 'r' dochs stom; soe der ien oars in oerlading fan 'r's komme foar it gefoel?).

z. Gjin foarbyld,

s. 'Gjin snars wit er der fan!'. 'Mars!'

'Ja frou, en it goed is oersterk hear!' (forl. 'oerste', dêr't

'oer-' folslein foar praefix oansjoen wurdt; dêr is de 'r' stom wylst men it net forwachtsje soe.)

n. 'Obsternaet wie der!'

'Dyn tún? In wyldernis is it!'

1. 'Hearlik wie 't!'

Yn ús familiare taelrounte wurdt, as it bûtenwenstige lekker is, ek wol 'healik' sein, mar dan hat de emoasje jin to folle yn 'e macht; dy útspraek is loen!

Ta bislút noch in oersjoch fan de 'r' yn ús stavering:

'r' útsprutsen :	'r' stom :	
I. Allinne steand. Anl., Inl., Aus..		§ 1.
II. Yn cons. forbiningen:		§ 2.
a. -r ('r' lêst) Anl., Inl., (Aus. komt net foar)		
b. -rj Anl. (Inl. en Ausl. komme net foar; oare cons. forb. mei 'r' middenyn bisteane net).		§ 2a.
c. r- ('r' earst)		§ 3.
1. Anl. allinne rj-		
2. Inl. -rf-, -rb-, -rp-, -rm-, -rj-, -rw-, -rg-, -rk-, -rh- (de -rh- hat gjin útsûnderingen).	Inl. -rd-, -rt-, -rz-, -rs-, -rn-, -rl-.	§ 4.
	Nei i. ^ə , e. ^ə , o. ^ə , u. ^ə en a. ^ə is de 'r' net fol.	§ 5-7.
	Yn foarheaksel en dêrta forblikte wurden fan ien wurdlied is de slot-'r' stom.	§ 8.
3. Aus. -rf-, -rp-, -rm-, -rch-, -rk-.	Ausl. -rt-, -rs-, -rn-, -rl-.	§ 4.
III. In regel, dy't IIc 2 en 3 trochbrekt by it oaneigenjen fan fremde wurden:		
as fremd field	as eigen field.	§ 9.
IV. Mei affekt laden wurden.		§ 10.

Conclúzje: It plak fan de 'r' yn it hjoeddeiske Frysk, is gâns swakker, as men neffens de stavering sizze soe. De útholling is yn de Dongeradelen it sterkst.

Krine Boelens.